

KO-RO-NO-WE-SA

Proceedings of the 15th international colloquium on Mycenaean studies, September 2021

edited by J. Bennet, A. Karnava & T. Meißner

Ariadne Supplement Series 5, Rethymno 2024, p. 215-237

© The Faculty of Philosophy of the University of Crete, Greece, and the individual authors

Η αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β και ο Κωνσταντίνος Δ. Κτιστόπουλος*

Vasileios L. Aravantinos, Charalambos E. Maravelias

Σήμερα, εβδομήντα σχεδόν χρόνια μετά την ανακοίνωση της αποκρυπτογράφησης της Γραμμικής Β, η Μυκηναϊολογία αποτελεί ειδικό και ανθηρό κλάδο των Κλασικών Σπουδών.¹ Η έρευνα της ηρωικής εποχής και των πρώτων προσπαθειών φέρνει στο προσκήνιο άγνωστες και ενδιαφέρουσες πτυχές και λεπτομέρειες για πρόσωπα και γεγονότα, που οδήγησαν τότε στο σπουδαίο αυτό επίτευγμα.²

Η ανακάλυψη και η ονομασία των τριών συστημάτων γραφής της αιγαιακής Χαλκοκρατίας οφείλονται στον Arthur Evans, που τα περιέγραψε, χωρίς όμως να κατορθώσει να τα αποκρυπτογραφήσει.³ Παρατήρησε ότι η Γραμμική Β ήταν το νεώτερο από τα τρία συστήματα και εμπεριείχε χαρακτηριστικά ενός πιο εξελιγμένου σταδίου γραφής.⁴ Η Alice Kober πίστευε και αυτή ότι οι μινωικές γραφές δεν ταυτίζονται, αλλά ότι διαφέρουν πολύ μεταξύ τους και οι άγνωστες γλώσσες τους δεν θα μπορούσαν να αποκρυπτογραφηθούν εύκολα, ακόμη και αν ερχόταν στο φως μια δίγλωσση επιγραφή. Η Γραμμική Β για διάφορους λόγους προσφερόταν ως η καλύτερη αφετηρία και τα κλιτικά της

* Οι συγγραφείς αφιερώνουν την εργασία αυτή στη μνήμη του Κωνσταντίνου Δ. Κτιστόπουλου (1891-1977), η οικογένεια του οποίου ευγενώς παραχώρησε το προσωπικό του αρχείο στον Χ. Ε. Μαραβέλια. Το έργο του Κ. Δ. Κτιστόπουλου θα παρουσιαστεί προσεχώς σε αυτοτελή μελέτη μας.

¹ *Aegean Scripts* 2015· *Companion*· LEJEUNE 1996, 3-6· *Manuale*.

² BENDALL 2003· BENNET 2014, 127-137· BENNETT 1989, 9-23· FOX 2020, PALAIMA 2017, 771-788· ROBINSON 2004.

³ EVANS 1935. Πρβ. BENNETT 1989, 9-23· PALAIMA 2010.

⁴ EVANS 1935, 683.

φαινόμενα θα πρόσφεραν το κλειδί μιας καλής αρχής.⁵ Μετά την ανακάλυψη πινακίδων Γραμμικής Β στην Πύλο (1939) και στις Μυκήνες (1950, 1952), ο Emmett Bennett Jr. υπέθεσε ότι όντως οι διαφορές μεταξύ Γραμμικής Α και Β είναι σοβαρές και ότι μάλλον δεν επρόκειτο για σταδιακή εξέλιξη αλλά για ριζική προσαρμογή του παλιού στο νέο.⁶

Οι πολλές αποτυχημένες απόπειρες αποκρυπτογράφησης των αιγαιακών γραφών δεν απεθάρρυναν τους επίδοξους αναγνώστες τους. Απεναντίας, μετά την αποκάλυψη νέων αρχείων στην Πύλο (1939), το θάνατο του Evans (1941) και τη λήξη του πολέμου (1945), εντατικοποιήθηκαν οι προσπάθειες και μεγάλωσε ο αριθμός των ενδιαφερόμενων, ώστε και μόνη η αναφορά των ονομάτων και των έργων τους θα υπερέβαινε τα όρια του παρόντος συνοπτικού άρθρου.⁷

Από τον Ιούνιο του 1952, όταν ανακοινώθηκε η αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β, η εγκυρότητά της επαληθεύτηκε σταδιακά, όχι με τον έλεγχο των μεθόδων της αλλά με τη δημοσίευση και την εφαρμογή των αποτελεσμάτων της.⁸ Ο ίδιος ο Michael Ventris αναγνωρίζει ευθέως την πολυετή, εργώδη προσπάθεια, τη συνεπή συνεργασία και την αποφασιστική συμβολή του Κωνσταντίνου Κτιστόπουλου στην ολοκλήρωση της δικής του προσπάθειας (Εικ. 1).⁹ Ο Έλληνας λόγιος, όπως προκύπτει από το γνωστό έργο του, από το προσωπικό του αρχείο και κυρίως από τις κρίσεις των συγχρόνων του ειδικών, διεδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στην ανάλυση και την ανάγνωση των κειμένων

⁵ KOBER 1948, 101-102.

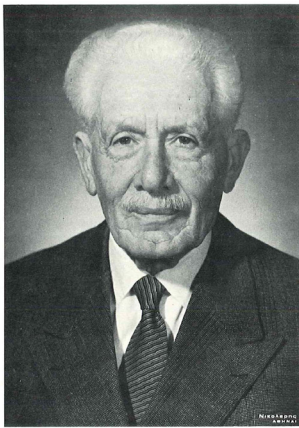
⁶ Docs², 37.

⁷ Επιλεκτική βιβλιογραφία υπάρχει στο “Mid-Century Report” του Ventris (SACCONI 1988, 119-124)· CHADWICK 1959· Docs²· FOX 2020· ROBINSON 2004· VENTRIS & CHADWICK 1953, 84-103.

⁸ Η αποκρυπτογράφιση ανακοινώθηκε από τον Ventris τον Ιούνιο και Ιούλιο του 1952, αρχικά σε μικρή ομάδα ερευνητών (CHADWICK 1959· SACCONI 1988, 369-396). Επίσης, VENTRIS 1958, 69-81. Ο GELB (1958, 83-87) αναφέρει ότι ο Ventris, σε επιστολή του (7.6.1952) είχε εκφράσει την υποψία ότι η Γραμμική Β περιέχει μια πρώιμη μορφή της ελληνικής γλώσσας. Οι Myres και Bennett έλαβαν ανάλογες επιστολές στις 17.6.1952 (BENDALL 2003· PALAIMA 2010). Ο Ventris έγραψε στις 24.6.1952 στον Κτιστόπουλο ότι είχε επεξεργαστεί ήδη δικό του σύστημα αποκρυπτογράφησης.

⁹ CHADWICK 1959· Docs²· SACCONI 1988, 31-132. Ο Ventris (SACCONI 1988, 44-46) είχε σχολιάσει λεπτομερώς και επαινετικά τις εργασίες των Bennett και Κτιστόπουλου, που έλαβε μετά την αποστολή της “Σημείωσης Εργασίας 8”, στις 18.6.1951. Εκεί παραδέχεται ότι ο κατάλογος του Κτιστόπουλου “anticipates much of the material already sketched out for my Work Note 14” (SACCONI 1988, 45, 192). “Ktistopoulos and I have now for several years agreed that the sign (-jo) may well be the mark of the genitive case.” Και συνεχίζει: “Ktistopoulos, Bennett and I have each been struck, too, by the fact that nominatives in (-u) for some reason adopt a form in (-we).” Διευκρινίζεται ότι -jo, -u και -we είναι οι αξίες της αποκρυπτογράφησης για τα αντίστοιχα συλλαβογράμματα.

της Γραμμικής Β. Ασχολήθηκε με τις κρητικές γραφές αθόρυβα, επίμονα και συστηματικά αρκετά χρόνια πριν από την αποκρυπτογράφηση και παντοιοτρόπως ενέπνευσε και ενίσχυσε τις προσπάθειες της Kober και του Ventris.¹⁰ Ομολογείται μάλιστα από τους συγχρόνους του ότι, εκτός του Ventris, ο Κτιστόπουλος, η Kober και ο Bennett, καθώς και ο Johannes Sundwall, ξεχωρίζουν από όσους ασχολήθηκαν επίμονα και σοβαρά με την ανάγνωση των αιγαιακών γραφών¹¹. Τούτο οφείλεται κυρίως στην αφοσίωσή τους στη στατιστική ανάλυση και στην παρατήρηση των συχνοτήτων εμφάνισης των συλλαβογραμμάτων.¹²

Konstantinos Demetrios Ktistopoulos
1891–1977

Εικ. 1. Κωνσταντίνος Δ.
Κτιστόπουλος (αρχείο Κ. Δ.
Κτιστόπουλου).

Ο Κτιστόπουλος ασχολήθηκε καταρχήν με τις ανατολικές γλώσσες και από το 1928, με προτροπή του Michael Deffner, άρχισε να μελετά τις κρητομυκηναϊκές γραφές. Στην πρώτη εργασία του εξετάζει “the intercorrelation of various sign-groups of the Minoan inscriptions and to combinations agreeing with the names of cities or of persons of the Minoan period.”¹³ Με αφορμή τη βιβλιοκρισία αυτής της μελέτης του από την Kober,¹⁴ ξεκίνησε η μεταξύ τους αλληλογραφία που διήρκεσε από τον Μάιο 1946 μέχρι τον Οκτώβριο 1949, όταν διακόπηκε λόγω των σοβαρών προβλημάτων υγείας της Αμερικανίδας ερευνήτριας. Από την αλληλογραφία τους προκύπτει ότι ο Κτιστόπουλος ζήτησε από την Kober και τη διεύθυνση του Ventris. Σε γράμμα του δηλώνει ότι ενδιαφέρεται για

¹⁰ Στο *Docs*², 18, 38-40, σημειώνεται: “He (Ktistopoulos) gave statistics for the frequency of each phonetic sign at Pylos, broken down by position into initial, medial and final. This necessary calculation was repeated independently by Bennett and later extended to Knossos by ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (1954).” Η τεκμηριωμένη απάντησή του Κτιστόπουλου (21.12.1949) στο “Mid-Century Report” ήταν από τις πρώτες (SACCONI 1988, 68-70), και τούτο σπανίως αναφέρεται (POPE 2008, 1-14).

¹¹ Ο GELB (1958, 83-87) τονίζει ότι οι ερευνητές που εφάρμοσαν με επιτυχία την εσωτερική προσέγγιση των κειμένων ήταν οι Sundwall, Kober, Bennett και Κτιστόπουλος.

¹² GELB 1958, 83-87· MARAVELIAS 2004, 196-198· ROBINSON 2004, 76-95.

¹³ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1945.

¹⁴ KOBBER 1945, 605-606.

Psychiko (Athens)
Malakassi St.3

8 July 1947

Dear Miss Kober,

You can imagine how much I was pleased with your information that you have collaborated with Prof. Myers on Evans' unpublished material. The hastening of the publication of this material has a primordial importance for all the persons who are occupied with the problem of the Minos script, and they must, therefore, be grateful to every scholar contributing to the quicker accomplishment of the publication in question. So, although my desire for having your opinion upon my monograph is vivid, I am obliged to assure you sincerely that you must not feel embarrassed because you have not yet written me about that. On the other hand, I do not conceal that I amjealous of you, as I imagine you amidst your new "thesaurus", who must be inaccessible to us others for a long time. When you will have the occasion to write me, I would be very much obliged to you if you would have the kindness to tell me, where my conjecture that the sign E (Lin. A) \neq E (Lin. B) pp. 5-6 of my article - seems to have some probability to be correct.

In the meantime, I received the copy of your study, which you have been good enough to send me, and I express to you, once more, my many thanks. I have read it again; your arguments are generally correct. I think also that at least the sign-groups of the type AB or of the type AB represent, most probably, two different cases of the same noun - (unless they are two different forms of the same word); furthermore, I agree with you in thinking that the sign-groups AB etc. have a close relation with the words etc.

I beg your pardon for having distracted you with the hypothetical sign-group AB ; I have not paid due attention to the note 6 of the page 270. Please, forgive me. As regards the sign-group of the f.704, I think that the second sign is a variant of the B 23 and not of the A ; then, the word is to be probably read AB in my monograph (p.4) I correlate the sign-group AB (Lin. A) with AB supposing that A = B , and in this case AB would be in harmony with AB etc. When you will have leisure, it would be probably good to examine my point of view, because, supposing that it would be proved correct, we would have a paradigm of relation of probable inflection between sign-groups of the Lin. A and the Lin. B, and I think that it would have some interest for you.

I read with a great pleasure that you may come to Greece next year. Mr. Nic. Platon, Director of the Candia's Museum, had informed me, some seven months ago, that the tablets, remained still enclosed in the boxes where they have been put to be protected from the war's dangers, and that he anticipated that they should remain there for a long time. But I hope that until the time of your coming the things will be in order.

In spite of your courteous proposal and although I know that my English is inadequate, I write to you again in English, because I think that I must not be a greater charge upon you. The French would not probably be easier for me. As regards modern Greek, you know perhaps

that we have a pending question of language. I think that the evolution takes place towards the direction of a moderate "demotic".

I hope that you should have received the new study of Prof. Sundwall "Methodische Bemerkungen zur Entzifferung Min. Schrift-denkmäler", relative to the work of Prof. Hrozný. I do not know the work of Mr Emilio Ferruzzi and I would beg you to have the great kindness to give me his address; (I had begged you also to give me the address of Mr M.G.F. Ventris, if perchance you know it).

The address of Prof. Hrozný is:

Dr. B. Hrozný
Professeur à l'Université Charles IV.
Ordoúka 285
Prague
Tchecoslovaquie

Επίθετο ἑνὸς "αἰῶς μεγάλου βασιλέως", ἑκτικῆς καὶ γενναίου ἡρώος, ὁ ἄριστος ἄνθρωπος ὅστις ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ ἐπὶ τῆν ἔρευναν τῶν ἀρχαίων τοῦ ἐθνὸς ἐὶν εἶναι ἐξυμνωμένους διὰ τὴν ἐπὶ ἀσπικρίαν μας.

Sincerely yours

Constantinos K. Ktistopoulos

Εικ. 2. Επιστολή Κτιστόπουλου προς Kober (8.7.1947) (αρχείο Κ. Δ. Κτιστόπουλου).

το άρθρο “Introducing the Minoan Language,”¹⁵ αγνοώντας προφανώς την αρνητική άποψη της Kober για το συγκεκριμένο άρθρο του Ventris, όπως και για τη μέθοδο της δουλειάς του γενικότερα.¹⁶ Στο γράμμα του αυτό ο Κτιστόπουλος απαντά στην Kober, που τον παροτρύνει, αν τον εξυπηρετεί, να της γράφει στα γαλλικά, ότι δεν θα ήθελε να την επιβαρύνει.¹⁷ Κλείνοντας της δίνει τη διεύθυνση του Hrozny που του είχε ζητήσει, ενώ της ζητάει τη διεύθυνση του Emilio Peruzzi. Ο Κτιστόπουλος τελειώνει το γράμμα του αστείζόμενος στα ελληνικά: «Ελπίζω ότι ο ‘Διός μεγάλου οαριστής’, δίκαιος και γενναιόφρων κριτής, θα φροντίσει ώστε να ανταμειφθούν όλοι όσοι ασχολούνται με την έρευνα των αρχείων του...» (Εικ. 2).¹⁸ Απαντώντας σε άλλη επιστολή της Kober, που εκφράζει την απογοήτευσή της “for making no progress whatever with Minoan,” ο Κτιστόπουλος την ενθαρρύνει ότι τελικά τα πέτρινα τείχη θα υποχωρήσουν στις προσπάθειές τους.¹⁹

Η Kober σχεδίαζε να επισκεφθεί το Μουσείο Ηρακλείου, ώστε να παραβάλει τις σημειώσεις του Evans με τα πρωτότυπα των πινακίδων της Κνωσού, όπως της είχε προτείνει ο John Myres.²⁰ Ο Κτιστόπουλος όμως την ενημερώνει ότι κατά πληροφορίες του από τον Νικόλαο Πλάτωνα, διευθυντή τότε του Μουσείου, οι πινακίδες φυλάσσονταν σε κιβώτια και θα παρέμεναν εκεί για αρκετό διάστημα. Εκφράζει όμως την ελπίδα ότι μέχρι να έλθει αυτή στην Ελλάδα τα πράγματα θα τακτοποιηθούν.

Η αλληλογραφία των δύο ερευνητών περιλαμβάνει πάνω από είκοσι επιστολές. Σε ένα από τα πρώτα του γράμματα ο Κτιστόπουλος πληροφορεί την Kober ότι έχει διαγνώσει κλιτικά φαινόμενα στις λέξεις της Γραμμικής Β.²¹ Αναφέρει ότι, σύμφωνα με τις στατιστικές του σε 1100 λέξεις, 450 της Γραμμικής Α και 650 της Β, όμοιες φαίνονται μόνο 10-13 λέξεις· κάτι που εκ των πραγμάτων οδηγεί στη διαφορετικότητα των γλωσσών στα δύο αυτά συστήματα γραφής, άποψη διαφορετική από, την κυρίαρχη τότε, του Evans. Σε άλλο γράμμα του (18.5.1947) ο Κτιστόπουλος γράφει ότι του αρέσει «ο σχεδόν μαθηματικός τρόπος»

¹⁵ VENTRIS 1940.

¹⁶ MARAVELIAS 2020, 295-311· PALAIMA 2017, 771-788.

¹⁷ Κτιστόπουλος προς Kober 8.7. 1947.

¹⁸ “Μίνως... Διός μεγάλου οαριστής” (Οδύσσεια τ 177).

¹⁹ <https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/17078/CDKtoAEK19480329.pdf?sequence=2&isAllowed=y>. ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (επιστολή 29.3.1948).

²⁰ FOX 2020· MARAVELIAS 2020, 295-311.

²¹ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (επιστολή 3.10. 1946).

με τον οποίο αυτή αναπτύσσει τις ιδέες της. Σημειωτέον, ότι ο Κτιστόπουλος ήταν και δεινός μαθηματικός. Το τελευταίο γράμμα του προς την Kober έχει ημερομηνία 7 Οκτωβρίου 1949.

Ο Κτιστόπουλος έχοντας πλέον τη διεύθυνση του Ventris αρχίζει αλληλογραφία μαζί του. Ο Ventris μάλιστα σε γράμμα του προς την Kober, εκφράζει την ανάγκη ανταλλαγής απόψεων μεταξύ τους. Τονίζει ότι δεν γνωρίζει ποιοί ασχολούνται με τη μινωική γραφή: «Ο Hrozny προφανώς, αν και ο Myres λέει πως κινείται σε λάθος κατεύθυνση, ο Sundwall, ο Κτιστόπουλος.»²² Η εικόνα που προκύπτει από την αλληλογραφία των πρωταγωνιστών είναι ότι ο καθένας τους περίμενε το θαύμα από άλλον, δηλαδή ο Ventris από την Kober και αυτή από τον Κτιστόπουλο.²³ Σε εκτενή επιστολή της, η Kober γράφει, μεταξύ άλλων, στον Έλληνα ερευνητή: «Αν την αποκρυπτογραφήσετε εσείς, θα είμαι πολύ ευχαριστημένη και υπερήφανη. [...] Έχω βαθύτατη εκτίμηση στις γνώσεις σας της Μινωικής. Εσείς και ο Sundwall (και ο συμπατριώτης μου Bennett) είστε οι μόνοι των οποίων την κρίση σε σχέση με μια ανάγνωση θεωρώ εξίσου καλή ή και καλύτερη από του Evans. Και αυτός είναι ο μεγαλύτερος έπαινος που εγώ μπορώ να απονείμω.» Παρακάτω μάλιστα προσθέτει αστεϊζόμενη: «as far as transliterating is concerned – you are Plato, and I'm Aristotle.»²⁴

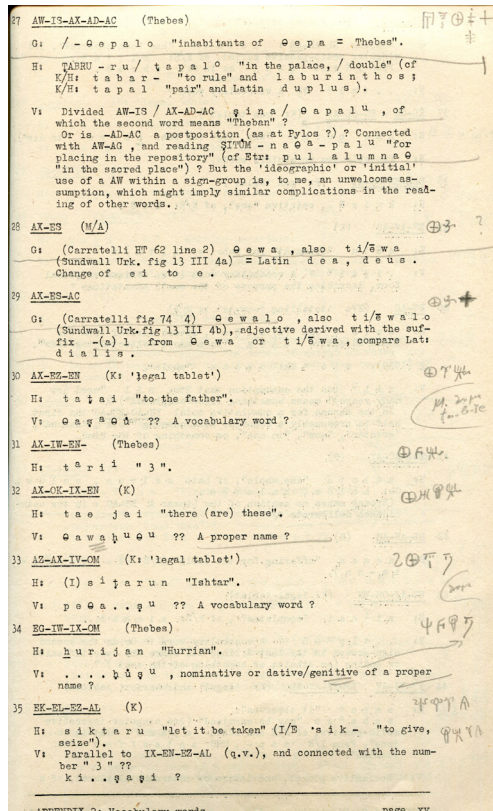
Είναι σαφές ότι στην πραγματικότητα δεν υφίστατο αγώνας δρόμου ανάμεσα στους ασχολούμενους με την επίλυση του μυστηρίου της Γραμμικής Β, αλλά, αν όχι συλλογική προσπάθεια, υπήρξε τουλάχιστον ευγενής άμιλλα. Άλλωστε, σε αντίθεση με τον Evans, κανένας από τους σοβαρούς ερευνητές της αποκρυπτογράφησης δεν έκρυβε τα χαρτιά του. Τούτο προκύπτει και από την πρόταση της Kober στον John Daniel, αρχισυντάκτη του *AJA*, για τη συγκρότηση «Επιστημονικής Εταιρείας» για τη μινωική γραφή. Αμέσως μετά τον Sundwall και τον Myres, η Kober προτείνει τον Κτιστόπουλο.²⁵ Άτυπη όντως επιτροπή συγκρότησε λίγο αργότερα ο Ventris, με την έκδοση του *Mid-Century Report* και την κοινοποίηση των Σημειώσεών του σε διάφορους ερευνητές (Εικ. 3).

²² VENTRIS (επιστολή 26.3. 1948).

²³ FOX 2020· MARAVELIAS 2020· Ventris (επιστολή σε Kober, 22.2.1949, PASP Archives): “I shall probably give the problem a rest for a bit now, so hurry up and decipher the thing for us.”

²⁴ <https://repositories.lib.utexas.edu/bitstream/handle/2152/17087/AEKtoCDK19490228.pdf?sequence=2&isAllowed=y>. Kober (επιστολή 28. 2. 1949).

²⁵ Επιστολή Kober σε Daniel, 1.7.1948 (PASP Archives). FOX 2020· MARAVELIAS 2020, 295-311.

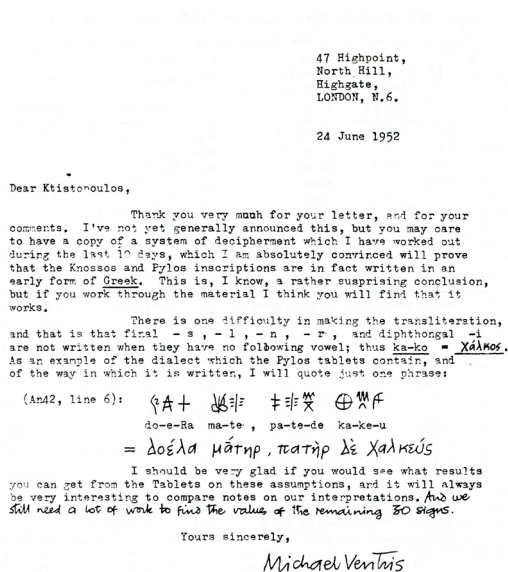
Εικ. 3. Απόσπασμα από το 'Mid-Century Report' του Ventris (SACCONI 1988, 113), με χειρόγραφες σημειώσεις του Κιστόπουλου (αρχείο Κ. Δ. Κιστόπουλου).

Η αλληλογραφία μεταξύ Κιστόπουλου και Ventris δείχνει την επικοινωνία τους σε όλα τα στάδια της αποκρυπτογράφησης, ακόμη και μετά την ανακοίνωσή της. Άλλωστε η στενή συνεργασία τους προκύπτει από πλήθος αναφορών στις «Σημειώσεις Εργασίας» και από σχόλια σε δημοσιευμένες εργασίες τους.²⁶ Τα ανωτέρω αποδεικνύουν την αμοιβαία αναγνώριση της παράλληλης προσπάθειας και τον αλληλοσεβασμό τους, πέραν από τις τυχόν ασυμφωνίες σε κάποιες προτάσεις τους.²⁷

²⁶ Βλ. *Docs*², 18. Βλ. σημ. 11.

²⁷ Στη «Σημείωση Εργασίας» (18.6.1951), σε δύο σελίδες, σχετικές με τις μελέτες των Bennett και Κιστόπουλου, το όνομα του δεύτερου αναφέρεται εννέα φορές και παρατίθεται και ο πίνακας των προτεινόμενων από αυτόν φθογγικών αξιών (SACCONI 1988, 44-46, 191-196).

Η «Σημείωση Εργασίας 20» είναι ενδεικτική της παράλληλης πορείας Ventris, Κτιστόπουλου και Bennett στις προσπάθειες της αποκρυπτογράφησης.²⁸ Η άγνωστη, μέχρι πρότινος, αλληλογραφία Κτιστόπουλου και Ventris, λίγες ημέρες πριν από την ανακοίνωση της αποκρυπτογράφησης στο ραδιόφωνο του BBC, είναι αποκαλυπτική για τα παραπάνω.²⁹ Σε δακτυλογραφημένη επιστολή του, διανθισμένη με χειρόγραφες λέξεις και σημεία της Γραμμικής Β, ο Ventris ανακοίνωσε στον Κτιστόπουλο την ανακάλυψή του προσδιορίζοντάς την χρονικά (Εικ. 4).³⁰ Από την επιστολή αυτή, και από τη διασταύρωσή της με άλλες από και προς τον Ventris που γράφηκαν από τα μέσα Ιουνίου ως τις

Εικ. 4. Επιστολή Ventris προς Κτιστόπουλο (24.6.1952) (αρχείο Κ. Δ. Κτιστόπουλου).

²⁸ Ο Ventris (SACCONI 1988, 172-173, 327), αρχίζει την «Σημείωση Εργασίας 20» (1.6. 1952) ως εξής: "With the publication of the Knossos tablets in *Scripta Minoa* volume II, and with the promise of Dr Bennett's revised Index, we are in a position to begin a detailed analysis of the whole Linear B material under its various aspects. One of the first studies of this is Ktistopoulos' *Recherches sur les mots minoens*, which I have just received. Until this work has been done it will be as well not to start with any preconceived notions about phonetic values or about the language relationships."

²⁹ ROBINSON 2004, κεφ. 6.

³⁰ Η επιστολή (24.6.52) και το χειρόγραφο σημείωμα (9.7.1952) του Ventris από το αρχείο του Κτιστόπουλου, καθώς και η απάντησή (6.7.1952), σε MARAVELIAS 2004, 196-209.

αρχές Ιουλίου του 1952,³¹ φαίνεται ότι ο Κτιστόπουλος ήταν από τους λίγους που πληροφορήθηκαν αμέσως την αποκρυπτογράφιση, ενώ παράλληλα ο ίδιος επεξεργαζόταν τη δική του πρόταση.³²

Ο Ventris γράφει στις 24.6.1952:

«Αγαπητέ Κτιστόπουλε,

ευχαριστώ για την επιστολή και τα σχόλιά σου. Δεν έχω ανακοινώσει ευρύτερα το ζήτημα αλλά ίσως θα ήθελες να αποκτήσεις αντίγραφο ενός συστήματος αποκρυπτογράφισης που έχω επεξεργαστεί τις τελευταίες δέκα ημέρες, το οποίο, (όπως) είμαι απόλυτα πεπεισμένος, θα αποδείξει ότι οι επιγραφές της Κνωσού και της Πύλου είναι όντως γραμμένες σε μια πρώιμη μορφή της Ελληνικής (γλώσσας). Γνωρίζω ότι αυτό είναι ένα συμπέρασμα που προκαλεί έκπληξη αλλά αν το δοκιμάσεις στο υλικό θα βρεις ότι το σύστημα λειτουργεί.

Υφίσταται όμως μια δυσκολία στη μεταγραφή και αυτή έγκειται στο ότι τα τελικά -ς, -λ, ν, ρ, και οι δίφθογγοι σε -ι δεν γράφονται όταν δεν ακολουθούνται από φωνήεν. Έτσι το *ka-ko* είναι ο χαλκός. Ως δείγμα της διαλέκτου, η οποία περιέχεται στις πινακίδες της Πύλου, και του τρόπου κατά τον οποίον αυτή γράφεται, αναφέρω μία μόνο φράση:

do-e-ra ma-te pa-te-de ka-ke-u

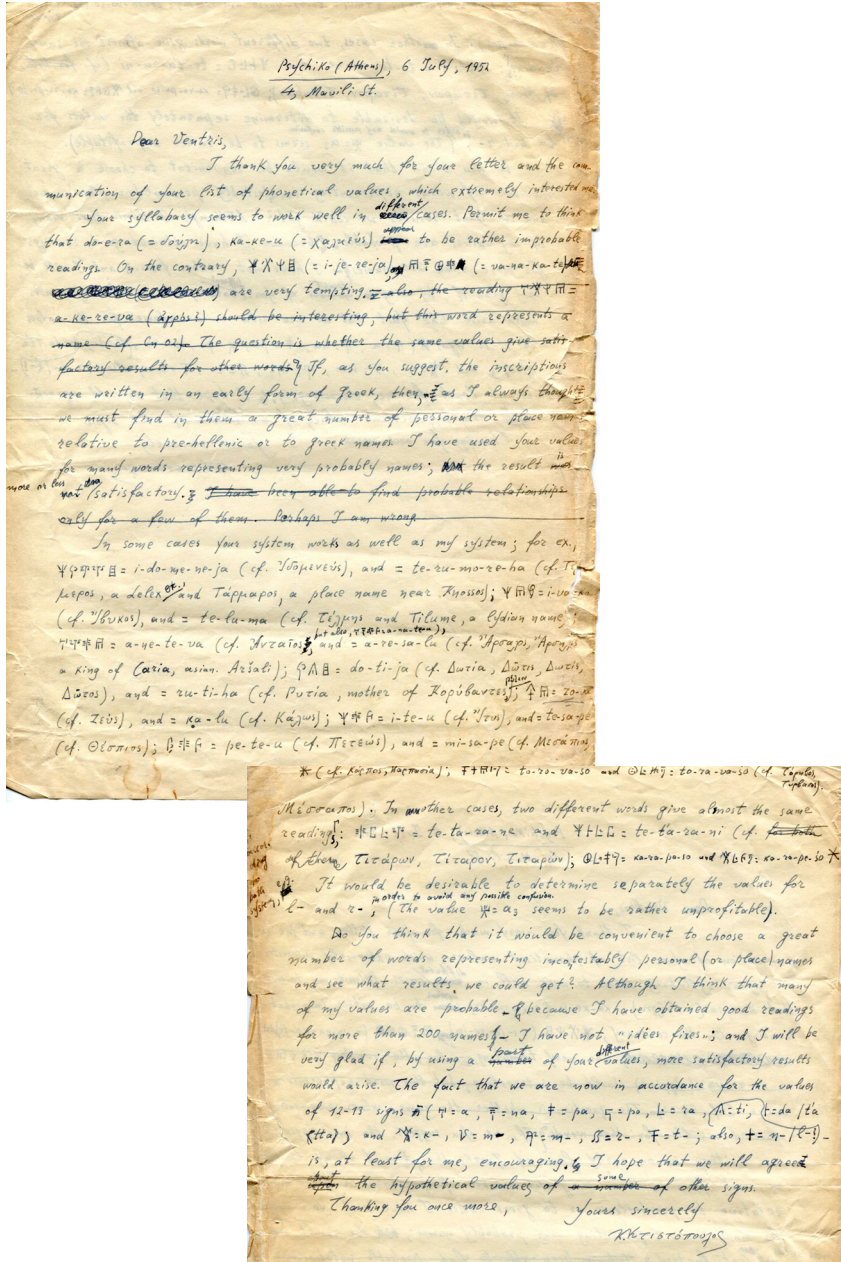
δούλη (η) μήτηρ (και ο) πατήρ χαλκεύς

Θα χαιρόμουν πολύ αν έβλεπες τι αποτελέσματα μπορείς να εξάγεις από τις πινακίδες υπ'αυτές τις προϋποθέσεις και πάντοτε θα έχει πολύ ενδιαφέρον να συγκρίνουμε τις παρατηρήσεις μας επάνω στις ερμηνείες μας (ακολουθεί κείμενο γραμμένο στο χέρι): Ακόμη βέβαια χρειαζόμαστε πολλή δουλειά ώστε να βρούμε τις αξίες των υπόλοιπων τριάντα συμβόλων.

Ειλικρινά υμέτερος Michael Ventris»

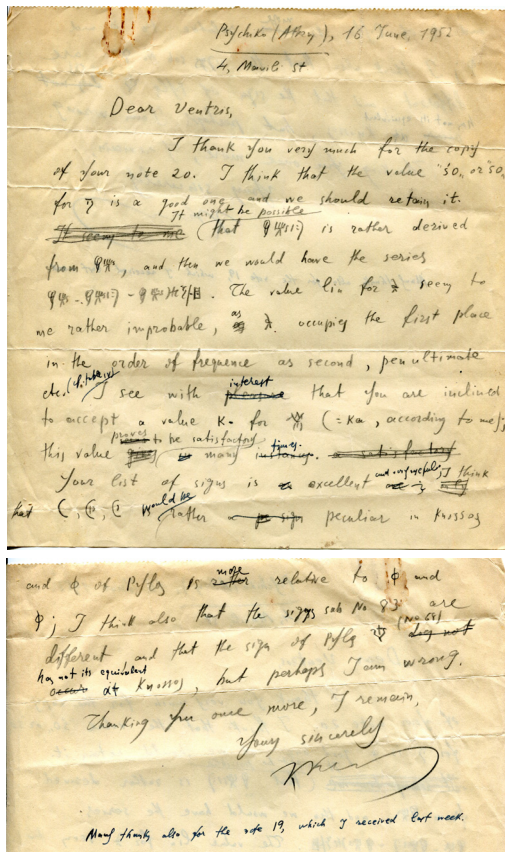
³¹ Προφανώς ο Κτιστόπουλος έστειλε τα σχόλιά του στον πίνακα (5.6.52) πολύ νωρίτερα από τους άλλους και για τούτο ο Ventris ήδη τον ευχαριστεί (24.6.1952). Ταυτόχρονα του αναγγέλει την πρώτη ανάγνωση των κειμένων, όχι όμως τα νέα ευρήματα του Blegen. Αντίθετα στην επιστολή του Bennett στον Ventris (SACCONI 1988, 351) στις 6.7.1952, αναφέρεται η παραλαβή του πίνακα των σημείων (SACCONI 1988, 333), τα σχόλια του Myres στον πίνακα, καθώς και τα νέα ευρήματα του Blegen την άνοιξη του 1952 (BENNETT 1989, 9-23· ROBINSON 2004, 122).

³² MARAVELIAS 2004, 198-202. Η επιστολή Ventris (24.6. 1952), στάλθηκε στον Κτιστόπουλο πριν από την εκπομπή του BBC, η οποία μεταδόθηκε την 1η Ιουλίου του 1952, όταν την άκουσε και ο Chadwick (SACCONI 1988, 363-367).

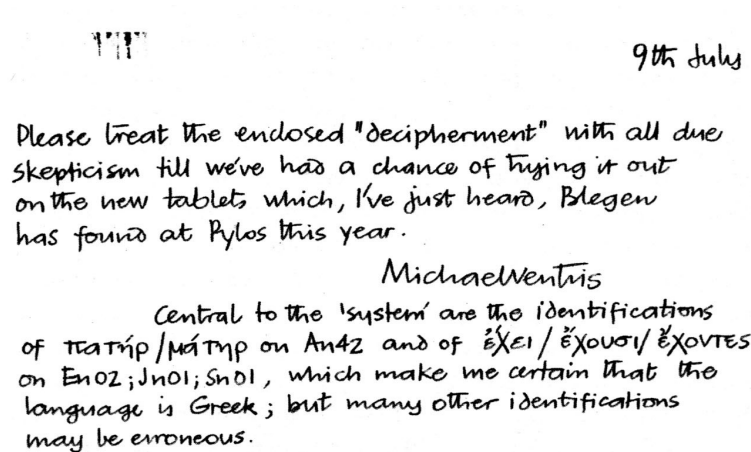
Εικ. 5. Επιστολή Κτιστόπουλου προς Ventris (6.7.1952) (αρχείο Κ. Δ. Κτιστόπουλου).

Στην επιστολή αυτή απάντησε ο Κτιστόπουλος στις 6 Ιουλίου (Εικ. 5). Στην απάντησή του υποστηρίζει ότι αν οι επιγραφές είναι γραμμένες σε μια πρώιμη μορφή της ελληνικής, τότε θα πρέπει να υπάρχει σ'αυτές ένας μεγάλος αριθμός ανθρωπωνυμίων και τοπωνυμίων, χωρίς να αποκλείονται τα προελληνικά. Γράφει επίσης ότι δοκίμασε τις συλλαβικές αξίες του πίνακα του Ventris σε κάποιες λέξεις που έμοιαζαν με κύρια ονόματα και βρήκε το αποτέλεσμα ικανοποιητικό. Προσθέτει επίσης ότι το σύστημα του Ventris σε κάποιες περιπτώσεις λειτουργεί, όπως και το δικό του, και αναφέρει μια σειρά από παραδείγματα. Τονίζει τη δυσκολία που υπάρχει με τα υγρά (λ και ρ). Συνεχίζει προσθέτοντας ότι παρόλο που θεωρεί και τις δικές του αξίες πιθανές, αφού του απέδωσαν ικανοποιητικές σημασίες για κάπου διακόσια κύρια ονόματα, δεν έχει εντούτοις έμμονες ιδέες και ότι θα χαιρόταν αν με την εφαρμογή των φωνητικών αξιών του Ventris επιτυγχάνονταν καλύτερα αποτελέσματα. Τελειώνει τονίζοντας πως θεωρεί πολύ ενθαρρυντικό το γεγονός ότι συμφωνούν στις φωνητικές αξίες για 12-13 σημεία και ότι ίσως αργότερα θα συμφωνήσουν και σε άλλες. Είχε προηγηθεί η από 16.6.52 επιστολή Κτιστόπουλου προς τον Ventris, σχετικά με τη λήψη της περίφημης Work Note 20 (Εικ. 6). Ο Ventris, στην πιο κρίσιμη καμπή της προσπάθειάς του, προτού ακόμη λάβει την παραπάνω ευγενική και ενθαρρυντική

Εικ. 6. Επιστολή Κτιστόπουλου προς Ventris (16.6.1952) (αρχείο Κ. Δ. Κτιστόπουλου).

απάντηση του Κτιστόπουλου, του ταχυδρόμησε (9.7.1952) το δωδεκάσέλιδο «Δοκιμαστικό Μυκηναϊκό Λεξιλόγιο», με το παρακάτω χειρόγραφο σημείωμά του (Εικ. 7).³³

9th July

Please treat the enclosed "decipherment" with all due skepticism till we've had a chance of trying it out on the new tablets which, I've just heard, Blegen has found at Pylos this year.

Michael Ventris

Central to the 'system' are the identifications of πατήρ/μάτηρ on An 42 and of ἔχει/ἔχουσι/ἔχοντες on En 02; Jn 01; Sn 01, which make me certain that the language is Greek; but many other identifications may be erroneous.

Εικ. 7. Σημείωμα Ventris προς Κτιστόπουλο (9.7.1952)
(αρχείο Κ. Δ. Κτιστόπουλου).

9th July

«Please treat the enclosed 'decipherment' with all due skepticism till we've had a chance of trying it out on the new tablets which, I've just heard, Blegen has found at Pylos this year.

Michael Ventris
(υπογραφή)

Central to the 'system' are the identifications of πατήρ/μάτηρ on **An 42** and of ἔχει/ἔχουσι/ἔχοντες on **En 02; Jn 01; Sn 01**, which make me certain that the language is Greek; but many other identifications may be erroneous».

Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι στο Δοκιμαστικό Λεξιλόγιο ο Κτιστόπουλος σημείωσε με μολύβι τις αξίες της δικής του «αποκρυπτογράφησης» (Εικ. 8).³⁴ Όπως όμως διαπιστώνεται από την πρώτη σελίδα του «Λεξι-

³³ MARAVELIAS 2004, 201 και Εικ. 3· Ventris (SACCONI 1988, 337-348: Experimental Mycenaean Vocabulary).

³⁴ MARAVELIAS 2004, 203, Εικ. 4.

EXPERIMENTAL MYCENAEAN VOCABULARY 7.52						
SIGNGROUPS ARE FROM PYLOS 1939 UNLESS PREFIXED BY K						
1	𐀀	la-ue	da-wo	ds	δαῶμω	community
2	𐀁	la-ma-wo	da-ko-ro	np	δαῖκοροι ?	carvers ?
3	𐀂	la-ma-wo-te	da-ko-ro-i	np		
4	𐀃	la-pi-sa	da-wo-ye	np	δάμαρες	[see 𐀁 𐀂]
5	𐀄	pa-ro	pa-ro	PREP	παρό + dat	= παρά ?
6	𐀅		pa-te	np.m	πάντες	all
7	𐀆	pa-ia	pa-te	ns	πατήρ	father
8	𐀇	pa-ia-sa	pa-te-de	ns	πατήρ δέ	but her father....
9	𐀈	pa-va	pa-si	dp	πάσι	to all
10	𐀉	pa-va-se-ke-te	pa-si-te-o-i		πάσι-θεοῖς ?	
11	𐀊	pa-ta-so	pa-ra-jo	ns.m	παλαιός ?	old
12	𐀋	pa-ta-ke	pa-ra-ja	np.f	παλαιαί	''
13	𐀌	pa-to-a	pa-we-a	np	φάφεια	lights
14	𐀍	pa-ta-ka	pa-ka-na	np	σφαγναί ?	swords
15	𐀎	sa-pe-ni-za	te-u-ta-ka-ko-ro	ns	τεύλαγρος	beetroot land
16	𐀏	sa-ma-ic	te-me-no	ns	τέμενος	area of corn-land
17	𐀐	sa-se-ni	te-ke-ta	ns	τηρητάς	quaridian
				[OR: τελεστάς		official ?]
18	𐀑	sa-te-ni-ko	te-ke-ta-o	np	τηρητάι	''
19	𐀒	sa-ko	te-o	gp	τηρητάων	''
				[OR: θείωι ?]		for the meanwhile
20	𐀓	sa-ko-so	te-o-jo	gs	θεοῖο	of the god
21	𐀔	sa-ma-to-na	te-ko-to-na-pe	ns	τέκτων ἀπη- ?	wainwright ?
22	𐀕	sa-ma-to-a-ai	te-ko-to-a-pe	ns		
23	𐀖	sa-ma-to-ze	te-ko-to-ze		τέκτονες	carpenters
24	𐀗	sa-me-ma	te-mi-ee	ns.n	τερμιόφεν ?	edged, bordered ?
25	𐀘	sa-me-ma-sa	te-mi-ee-te	ds.n	τερμιόφέντελ	''
26	𐀙	sa-me-ma-ni	te-mi-ee-ta	np.n	τερμιόφέντα	''
		sa-se-sa-to	te-ke-te-we	np	-ήρες	guardians? fosterparents?
27	𐀚		to-ro-no-wo-ko		θρονοφόρο-	chair-maker
			to-ro-no-wo-ko		τροφοφόρο-	chaisard ?

Εικ. 8. Η πρώτη σελίδα του 'Experimental Mycenaean Vocabulary' του Ventris, με χειρόγραφες σημειώσεις του Κτιστόπουλου (αρχείο Κ. Δ. Κτιστόπουλου).

λογίου» η αναντιστοιχία των αξιών του Κτιστόπουλου με τις προτεινόμενες από τον Ventris ήταν σημαντική και προφανώς ανάλογη με την τεράστια πρόοδο και την αλυσωτή αντίδραση της αποκρυπτογράφης.³⁵ Στην απάντησή του προς τον Ventris την 21.7.1952, ο Κτιστόπουλος είναι, όπως συνήθως, αισιόδοξος και μάλιστα τον ενθαρρύνει να συνεχίσει. Του γράφει ακόμη ότι το «Λεξιλόγιο» του αποτελεί ένα σημαντικό βήμα για την 'αποκρυπτογράφηση' διότι περιέχει και άλλες λέξεις (ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα κ.λ.π.) πέρα από τα κύρια ονόματα και τα τοπωνύμια. Τέλος αναφέρει ότι και αυτός πληροφορήθηκε για τις καινούργιες πινακίδες που βρήκε ο καθηγητής Blegen στην Πύλο και

³⁵ MARAVELIAS 2004, 203. Πλήρες κείμενο σε SACCONI 1988, 337-348.

Psychiko (Athens), 21 ~~July~~ July, 1952
4, Mansf.

Dear Ventris,

I am most grateful to you for the copy of your "Experimental Mycenaean Vocabulary". It is an important attempt for deciphering not only personal names, but also - and in a great extent - different words (nouns, adjectives, verbs, etc.). I will examine it carefully, and I hope, with profit. As I wrote to you, ~~some~~ some days ago, I think that it would be desirable to assign separately the values for $\bar{\epsilon}$ - and \bar{e} - However, the value assigned to $\bar{\epsilon}$ ~~and~~ ^{and} \bar{e} seem to me rather improbable, but ~~perhaps~~ ^{possibly} I am wrong.

$\bar{\epsilon}$ ~~is~~ ^{is} relative to ~~the sign-group~~ ^{the sign-group} $\bar{\epsilon}$ (= πορρο) in ~~the sign-group~~ ^{the sign-group} $\bar{\epsilon}$ (= πορρο), while in ~~the sign-group~~ ^{the sign-group} $\bar{\epsilon}$ ~~it seems to represent~~ ^{it seems to represent} the preposition $\bar{\epsilon}$ ~~it seems to represent~~ ^{it seems to represent} a personal name (~~the sign-group~~ ^{the sign-group} $\bar{\epsilon}$ according to you, = $\bar{\epsilon}$ = $\bar{\epsilon}$); ~~the sign-group~~ ^{the sign-group} $\bar{\epsilon}$ ($\bar{\epsilon}$); But there are details.

I am also informed that in Messenia ~~many~~ ^{many} new tablets have been discovered. ~~On the other hand, a lot~~ ^{On the other hand, a lot} of tablets have been discovered there ~~at Mycenae~~ ^{at Mycenae} ~~so~~ ^{so} the material is

Εικ. 9. Επιστολή Κτιστόπουλου προς Ventris (21.7.1952)
(αρχείο Κ. Δ. Κτιστόπουλου).

ότι εκείνες τις ημέρες ο καθηγητής Wace βρήκε πινακίδες στις Μυκήνες (Εικ. 9).³⁶

³⁶ Στο αρχείο Κτιστόπουλου υπάρχουν αντίγραφα και φωτογραφίες μερικών από τις νέες πινακίδες.

Στις 9 Ιουλίου του 1952, ημέρα της αποστολής του χειρόγραφου σημειώματος και του «Λεξιλογίου» του στον Κτιστόπουλο, ο Ventris φαίνεται πως ήταν πολύ απασχολημένος. Εκείνη την ημέρα χρονολογείται και η επιστολή, γνωριμίας και συνεργασίας με τον John Chadwick, μετά από παρέμβαση του τελευταίου στον κοινό γνωστό τους Myres.³⁷ Η επιστολή του αυτή είναι χειρόγραφη με την ίδια δομή, το ίδιο συγκρατημένο ύφος για την αποκρυπτογράφηση και τις ίδιες λέξεις του σημειώματος προς τον Κτιστόπουλο.³⁸ Συνοδευόταν επίσης από κάποιες «Σημειώσεις Εργασίας» και από το «Δοκιμαστικό Λεξιλόγιο» το οποίο, όπως αναφέρει, είχε συντάξει «κυρίως χάριν του Blegen στην Αθήνα, που είχε βρει νέες πινακίδες στην ανασκαφή της Πύλου την άνοιξη».³⁹

Όπως αργότερα παραδέχονται οι Ventris και Chadwick, η ορθότητα μιας προτεινόμενης μεταγραφής σε μια αποκρυπτογράφηση, που έγινε χωρίς δίγλωσση επιγραφή ή άλλη εξωτερική βοήθεια, μπορεί να ελεγχθεί μόνο με την εφαρμογή της στο σύνολο του διαθέσιμου υλικού. Ομολογούν επίσης ότι η αυστηρή στατιστική ανάλυση των σημείων της συλλαβικής γραφής έπαιξε σπουδαίο ρόλο στο εγχείρημα.⁴⁰ Οι στατιστικές αναλύσεις των Bennett και Κτιστόπουλου, όπως και οι προηγηθείσες έρευνες της Kober και του Sundwall, καθώς και οι πρόδρομες των Evans και Myres, υπήρξαν καθοριστικές και πολύτιμες.⁴¹ Έδειξαν ότι η μεγάλη όντως συχνότητα των *a*-, *o*- και *e*-, ως αρχικών λέξεων, δήλωνε, σε αναλογία με άλλα ήδη γνωστά συλλαβάρια, ότι αυτά θα πρέπει να είναι απλά φωνήεντα και για τα πρώτα δύο είχαν ήδη προταθεί οι αξίες *-a* και *-i*. Το πρώτο μάλιστα είχε ήδη προταθεί από την Kober και τον Κτιστόπουλο.⁴²

Τότε, πριν ακόμη από την έκδοση των *Docs*¹ (1956), ο Κτιστόπουλος έγραφε: «Η προταθείσα από τους Ventris και Chadwick αποκρυ-

³⁷ Επίσκεψη και επιστολή του Chadwick στον Myres (BENDALL 2003, 15-17). Επιστολή Ventris (9.7.52) σε Chadwick σε λάθος διεύθυνση (56A αντί 86A), με αποτέλεσμα να καθυστερήσει. Απάντηση του Chadwick στις 13.7.52 (BENDALL 2003, 19-22) και αυθημερόν επιστολή Ventris (BENDALL 2003, 24).

³⁸ Ο Ventris χρησιμοποιεί την έκφραση «δοκιμαστικές αναγνώσεις».

³⁹ BENDALL 2003, 18 και 25-26. Ο Blegen γράφει στον Ventris 16.5.53) ότι η πινακίδα των τριπτόδων άργησε να καθαριστεί και να φωτογραφηθεί. Τελικά πρότιμησε να την δημοσιεύσει ο ίδιος (BLEGEN 1955, 59, σημ. 1)· VENTRIS 1954, 15-21.

⁴⁰ VENTRIS 1958, 70· VENTRIS & CHADWICK 1953, 23, 80.

⁴¹ Βασικές ήταν οι στατιστικές αναλύσεις των σημείων της γραφής από τους δύο ερευνητές σε αρκετά άρθρα τους. Βλ. ενδεικτικά GELB 1958, 85· ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1954, 100-106.

⁴² *Docs*², 18· GELB 1958, 85.

ποτογράφους- ασχέτως προς το ζήτημα της εν τω μέλλοντι οριστικής αποδείξεως της ορθότητος αυτής- έδωσε νέαν και σπουδαίαν προώθησιν εις τας σχετικές μελέτας, αίτινες προβλέπεται ότι θα αναπτυχθώσι περισσότερο μετά την αναμενομένην δημοσίευσιν του επιγραφικού υλικού των νέων πινακίδων της Πύλου και των Μυκηνών». ⁴³

Η αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β χαιρετίστηκε από γλωσσολόγους, φιλολόγους, ιστορικούς της αρχαιότητας και αρχαιολόγους. Η επιδοκμασία της ήταν υπέρτερη και των προσδοκιών των πρωτεργατών της. ⁴⁴ Μεταξύ των λογίων που αποδέχθηκαν εξαρχής την ελληνική λύση, εκτός του Chadwick, ήσαν και οι 'συνδοιοπόροι' του Ventris, Sundwall, Sitting, Peruzzi, Bossert, Meriggi, Pugliese Carratelli, Blegen, Bennett, και Κτιστόπουλος. ⁴⁵ Οι αρχικές επιφυλάξεις τους διαλύθηκαν εξαιτίας μιας σειράς γεγονότων, όπως η έκδοση νέων επιγραφών, οι συζητήσεις και αποφάσεις του πρώτου Μυκηναϊολογικού Συμποσίου, ⁴⁶ η υποστήριξη και η ήρεμη πειθώ του Chadwick και οι επισκέψεις των Ventris και Bennett για μελέτη σε Αθήνα, Πύλο και Ηράκλειο. ⁴⁷ Οι εκδόσεις πινακίδων της Πύλου, των Μυκηνών και της Κνωσού προσέφεραν το απαιτούμενο νέο υλικό, που διευκόλυνε τα μέγιστα την αποκρυπτογράφηση. ⁴⁸ Ταυτόχρονα η δημοσίευση της πινακίδας των τριπόδων (PY Ta 641) προσέδωσε στην αποκρυπτογράφηση επιπρόσθετο κύρος ⁴⁹.

Το πρώτο Διεθνές Μυκηναϊολογικό Συμπόσιο διοργανώθηκε στη Γαλλία (Gif-sur-Yvette, 3-7.4.1956). ⁵⁰ Εκτός των Ventris και Chadwick και των διοργανωτών του, συμμετείχε ομάδα ελληνιστών, φιλολόγων και γλωσσολόγων (Εικ. 10). Ο Κτιστόπουλος εκπροσωπούσε την Ελλάδα και την Αρχαιολογική Εταιρεία. ⁵¹ Προέβη μάλιστα σε δύο ανακοινώσεις που δημοσιεύτηκαν στα Πρακτικά του Συνεδρίου. ⁵² Παράλληλα πρωτοστάτησε στις συζητήσεις και αποφάσεις για την περαιτέρω ανά-

⁴³ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1955, 229-1969, 108-119.

⁴⁴ Docs², 24.

⁴⁵ Docs², 24-27· PALAIMA 2017, 771-788· VENTRIS 1958, 69-81.

⁴⁶ *Études Mycéniennes* 1956· 1990, 3-9.

⁴⁷ BENDALL 2003, 31-32. Βλ. και Docs², 24-25 (E. Bennett, 20.11. 1952)· CHADWICK 1959, 85-86.

⁴⁸ Docs².

⁴⁹ BLEGEN 1955, 59-62· VENTRIS 1954, 15-21.

⁵⁰ *Études Mycéniennes* 1956· ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1956c, 268-270.

⁵¹ *Études Mycéniennes* 1956, 12. ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1956c, 268. Ο Κτιστόπουλος ήταν εταίρος (1949-1977), μέλος (1954-1975) και επίτιμο μέλος του Δ. Σ. (1975-77). ORLANDOS 1980, 1· PETRAKOS 1987, 318.

⁵² ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, 1956a, 25-34· 1956b, 189-191· 1956c, 268-270.

Εικ. 10. Συνέδριο στο Gif-sur-Yvette, 1956. Ο Κτιστόπουλος στο κέντρο των συνέδρων, μεταξύ των Chadwick και Palmer (*Études Mycéniennes*).

πτυξη των σχετικών ερευνών, καθώς και για τη σύσφιξη των σχέσεων και του πνεύματος συνεργασίας μεταξύ των συνέδρων.⁵³ Όταν μάλιστα συζητήθηκε η έκδοση των επιγραφών της Πύλου, της Κνωσού και των Μυκηνών σε *Corpus*, ο Κτιστόπουλος ανακοίνωσε τη συμμετοχή και οικονομική στήριξη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.⁵⁴

Τη δράση του Έλληνα ερευνητή, με τη σημαντική παρουσία του στη διεθνή σκηνή τα χρόνια της αποκρυπτογράφησης, τη χαρακτηρίζουν συνέπεια, εργατικότητα και αξιόλογη πνευματική παραγωγή.⁵⁵ Μετά την αποκρυπτογράφηση το ρηξικέλευθο έργο του Κτιστόπουλου δεν αναγνωρίστηκε επαρκώς, όπως θα άξιζε σε κάποιον που, ακολουθώντας διαφορετικούς δρόμους, έφτασε σε ικανοποιητικό σημείο του στόχου

⁵³ Ο CHADWICK (1959, 100) αναφέρει ότι ο Ventris συνομιλούσε με τους συνέδρους στις γλώσσες τους και με τον Κτιστόπουλο ελληνικά.

⁵⁴ *Études Mycéniennes* 1956, 12. Ο Ορλάνδος (1980, 1), αναφέρεται στον «Κωνσταντίνον Κτιστόπουλον, άνδρα συνेतόν και μελίχιον, ασχοληθέντα ου μόνον περί τα οικονομικά, αλλά και λίαν ευδοκίμως περί την ανάγνωσιν των προϊστορικών γραφών, περί των οποίων και επανειλημμένως επραγματεύθη ιδία εις το περιοδικόν *Kadmos*, ούτινος ήτο εκ των συνεκδοτών».

⁵⁵ MARAVELIAS 2004.

του.⁵⁶ Ο ίδιος συνεχάρη και επαίνεσε τον Ventris αναγνωρίζοντας την ιδιοφυΐα, τη γόνιμη ερευνητική του ικανότητα και την ακατάβλητη επιμονή και φιλοπονία του.⁵⁷ Αποτιμώντας τη δική του συμβολή έγραψε: «Ας μου επιτραπεί να αισθάνομαι ηθική ικανοποίησιν διότι αι εργασίαι μου προσεκόμισαν ποιάν τινα συμβολήν εις την έρευναν. Ελπίζω δε, ότι το πρόβλημα θα κινήσει νυν αδιάπτωτον το ενδιαφέρον αρμοδίων Ελλήνων επιστημόνων, ίνα συντελέσωσιν εις την όσον το δυνατόν επιτυχεστέραν περαιτέρω εξέτασιν αυτού».⁵⁸ Οι εκκλήσεις του όμως για το ενδιαφέρον των αρμοδίων, συνάντησαν τη γενική αδιαφορία.⁵⁹ Εξάιρεση αποτέλεσε η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία η οποία, σύμφωνα με το καταστατικό της, δέχεται στους κόλπους της όχι μόνον αρχαιολόγους και ειδικούς αρχαιογνώστες αλλά ανθρώπους καλλιεργημένους που επάξια, έστω και εμμέσως, θεραπεύουν και συνδράμουν τις ανθρωπιστικές επιστήμες ωφελώντας παντοιοτρόπως το κοινωνικό σύνολο και την πατρίδα τους.⁶⁰

Την εποχή της αποκρυπτογράφησης δεν υπήρχαν μυκηναϊολόγοι με τη στενή έννοια του όρου.⁶¹ Ανειδίκευτοι στους πολιτισμούς του προϊστορικού Αιγαίου ήταν ο Ventris, η Kober, η Bennett, ο Chadwick, ο Sundwall και άλλοι λόγιοι, που ήλθαν σε επαφή με τις αιγαιακές επιγραφές. Άλλωστε, και οι προϊστορικοί αρχαιολόγοι δεν ήταν εξοικειωμένοι στην εσωτερική ανάλυση και ανάγνωση των κειμένων και σε γλωσσολογικά και άλλα συναφή ζητήματα.⁶² Ο πολυμαθής και μειλήχιος Κτιστόπουλος είχε προβεί σε επανειλημμένους εσωτερικούς στατιστικούς και συνδυαστικούς ελέγχους για τις μινωικές γραφές. Οι επιφυλάξεις του, παρά την υποστήριξη της όλης προσπάθειας και την πολύχρονη αλληλογραφία του με τους πρωτεργάτες των προσπαθειών και πολλούς άλλους (Kober, Ventris, Sundwall, Bennett, Hrozný, Georgiev και άλλους), ελαύνονταν από την ελπίδα νέων συνεχών βελτιώσεων του αποτελέσματος.⁶³ Σε κάθε περίπτωση οι μεθοδολογικές παρατηρήσεις

⁵⁶ Σε πρόσφατα συλλογικά έργα, όπως *Companion· Fox 2020· Manuale· MELENA 2014, 1-186· PALAIMA 2017, 771-788· ROBINSON 2004.*

⁵⁷ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1956c, 268.

⁵⁸ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1955, 229· 1956c, 270.

⁵⁹ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1956c, 270· ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1946, 760-762· 1953, 139.

⁶⁰ PETRAKOS 1987.

⁶¹ BENNETT 2014, 131.

⁶² BENDALL 2003, 32· ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1951, 39-42· 1953, 139-149· 1956, 11-21· PLATON 1947, 450-452· 1954, 143-163.

⁶³ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1955, 184-240, ιδίως 229· 1957, 416.

του βρίσκονταν στο σωστό δρόμο και εκφράστηκαν πάντοτε σεμνά αλλά αισιόδοξα και θαρραλέα.⁶⁴

Ο ρόλος του Κτιστόπουλου στο ειδικό περιοδικό *Kadmos*, που ίδρυσε (1962) ο Ernst Grumach και αργότερα διηύθυνε ο William Brice, ήταν ουσιαστικός. Ενόψει της γλωσσομάθειάς του έκανε τον έλεγχο των προς δημοσίευση μελετών, η δε εργατικότητα, η παιδεία και το ήθος του έχαιραν καθολικής αναγνώρισης από τα μέλη της συντακτικής επιτροπής.⁶⁵ Η διεύθυνση του περιοδικού, επιθυμώντας να τιμήσει τα ογδοηκοστά του γενέθλια, εξέδωσε ευρετήριο των πρώτων δέκα τόμων, συνοδεύοντάς το με λίαν επαινετικό σημείωμα.⁶⁶ Ο συντάκτης του σημειώματος Brice του απένειμε τη μεγαλύτερη διεθνή διάκριση που έλαβε ποτέ εν ζωή, ως ερευνητής και ως άνθρωπος. Με εξίσου ζεστά και απλά λόγια για τη ζωή, το χαρακτήρα και το έργο του, ο Brice ανακοίνωσε τον θάνατο του Κτιστόπουλου, λίγα χρόνια αργότερα.⁶⁷

Ο Ventris, σε μια κρίσιμη καμπή των προσπαθειών του, εναπέθεσε τις ελπίδες του στον Bennett,⁶⁸ ενώ παραδεχόταν ότι οι εργασίες της Kober και του Κτιστόπουλου προλείαναν το δρόμο του.⁶⁹ Η πορεία του Κτιστόπουλου, στα χρόνια της μεγάλης προσπάθειας, ήταν παράλληλη με της Kober και του Ventris. Ο ρόλος του Ventris στην αποκρυπτογράφηση και στη θεμελίωση της μυκηναϊολογίας αναγνωρίστηκε δικαίως, πλήρως και διεθνώς.⁷⁰ Ο Κτιστόπουλος, όπως και ο Ventris, δεν διέθετε γνώσεις γλωσσολογίας και άλλων αρχαιογνωστικών κλάδων και ως εκ τούτου δεν ασχολήθηκε με την ερμηνεία των κειμένων, όταν πλέον οι δύο επί μακρόν 'συνδοιπόροι' του είχαν φύγει πρόωρα από τη ζωή. Ίσως για τούτο η μακρά, δραστήρια και ως ένα σημείο επιτυχημένη προσπάθειά του, έμεινε

⁶⁴ ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1955, 229. Βλ. αναφορές από Kober (επιστ. 8.7.1947). KOBBER 1948, 101-102.

⁶⁵ Στ. Αλεξίου, E. L. Bennett, B. Καραγεώργης, O. Masson, P. Meriggi, G. Neumann, F. Schachermeyr και W. C. Brice.

⁶⁶ BRICE 1971, 177.

⁶⁷ BRICE 1978, 169. Ο Κτιστόπουλος γεννήθηκε στις 28. 10. 1891 (Αιτωλικό Μεσολογγίου) και απεβίωσε στις 7.10. 1977 (Αθήνα).

⁶⁸ CHADWICK 1959· GELB 1958, 84-87· PALAIMA 2005, 195-196· 2017, 771-788· SACCONI 1988, 31-132,386· VENTRIS 1958, 71.

⁶⁹ SACCONI 1988, 67. Πρβ. την απάντηση της Kober (Brooklyn 20.2.1950) στο 'Mid-Century Report', 37. Βλ. και ROBINSON 2004, 73-75. Η Kober απεβίωσε στις 16.5.1950. Βλ. FOX 2020· PALAIMA 2003, 50-51· 2005, 195-196· 2017, 771-788· ROBINSON 2004, 73-75.

⁷⁰ BENDALL 2003, 13-20, 33-34, 58· BENNETT 2014, 17-137· BENNETT 1989, 9-23· MELENA 2014, 1-186· PALAIMA 2003, 56-58· 2005· 2017, 771-788· POPE 2008, 1-23.

σχεδόν άγνωστη και σχεδόν λησμονήθηκε από τις επόμενες γενιές.⁷¹

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν την αποκρυπτογράφιση οι μυκηναϊολογικές σπουδές καλλιεργήθηκαν από ερευνητές σε πολλές χώρες. Οι επιγραφές της Γραμμικής Β έπεισαν την οικουμένη ότι οι δημιουργοί του μυκηναϊκού πολιτισμού μιλούσαν ελληνικά επτακόσια τουλάχιστον χρόνια πριν από τα ομηρικά και τα ησιόδεια έπη.⁷² Στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα η συμμετοχή Ελλήνων ερευνητών υπήρξε μικρή σε έκταση και κατώτερη των προσδοκιών των πρωταγωνιστών της αποκρυπτογράφισης. Η Μυκηναϊολογία δεν καλλιεργήθηκε ως ιδιαίτερος επιστημονικός κλάδος στα ελληνικά πανεπιστήμια, παρά τις κατά καιρούς εκκλήσεις και αντίστοιχες υποσχέσεις. Αντίθετα η προσφορά των Ελλήνων αρχαιολόγων, που έφεραν στο φώς και διέσωσαν μεγάλες ή μικρές ομάδες κειμένων και των τριών γραφών της Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο, θεωρείται ιδιαίτερος σημαντική.

⁷¹ BRICE 1971, 177· 1978, 169· MARAVELIAS 2004, 194-209· PALAIMA 2017, 771-788.

⁷² CHADWICK 1959, 133.

Βιβλιογραφία

- BENDALL, L. 2003 *The decipherment of Linear B and the Ventris-Chadwick correspondence, exhibition catalogue.*
- BENNET, J. 2014 'Literacies' -60+ years of 'reading' the Aegean Late Bronze Age, *BICS* 57, 127-137.
- BENNETT, E. L. JR. 1989 Michael Ventris and the Pelasgian solution. In Y. DUHOUX, T. G. PALAIMA & J. BENNET (eds), *Problems in decipherment*, 9-23.
- BLEGEN, C. W. 1955 An inscribed tablet from Pylos, *AE* 1953-1954, 59-62.
- BRICE, W. C. 1971 In honorem Konstantinou Dimitriou Ktistopoulou, *Kadmos* 10, 177.
- BRICE, W. C. 1978 Konstantinos Demetriou Ktistopoulos, *Kadmos* 17, 169.
- CHADWICK, J. 1959 *The decipherment of Linear B.*
- EVANS, A. J. 1935 *The Palace of Minos* IV.2.
- FOX, M. 2020 *Στον λαβύρινθο της Γραμμικής Β. Ξεκλειδώνοντας το αίγνυμα ενός αρχαίου κώδικα.*
- GELB, I. J. 1958 The decipherment of Minoan. In *Acta Congressus Madvigiani, Proceedings of the 2nd International Congress of Classical Studies, 1954* 1, 83-87.
- KOBER, A. E. 1945 Review of K. D. ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, A contribution to the problem of the Minoan scripts, *AJA* 49, 605-606.
- KOBER, A. E. 1948 The Minoan scripts: fact and theory, *AJA* 52, 82-103.
- ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, K. D. 1945 *A contribution to the problem of the Minoan scripts.*
- ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, K. D. 1954 Statistical data on Minoan words, *Minos* 3, 100-106.
- ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, K. D. 1955 Περί την ανάγνωσιν της μινωικής γραφής, *Πλάτων* 7, 184-240.
- ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, K. D. 1956a Changements de terminaison in linéaire B. In *Études Mycéniennes* 1956, 25-34.
- ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, K. D. 1956b Relations entre linéaire A et linéaire B. In *Études Mycéniennes* 1956, 189-191.
- ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, K. D. 1956c Διεθνές Συνέδριον δια τα κρητο-μυκηναϊκά κείμενα, *Πλάτων* 8, 268-270.

- ΚΤΙΣΤΟΡΟΥΛΟΣ, Κ. Δ. 1957 Βιβλιοκρισία *Docs¹*, *Πλάτων* 9, 416.
- ΚΤΙΣΤΟΡΟΥΛΟΣ, Κ. Δ. 1969 Η κρητομυκηναϊκή γραφή, *AAA* 2, 108-119.
- LEJEUNE, M. 1996 Naissance d'un discipline. In E. DE MIRO, L. GODART & A. SACCONI (eds), *Atti e memorie del Ito Congresso Internazionale di Micenologia, Roma-Napoli, 14-20 ottobre 1991* 1, Incunabula Graeca 98, 3-6.
- MARAVELIAS, CH. 2004 Επίμετρο. Michael Ventris και Κ. Δ. Κτιστόπουλος. Σε A. ROBINSON, *Ο άνθρωπος που αποκρυπτογράφησε τη Γραμμική Β. Η ιστορία του Μάικλ Βέντρις*, 196-209.
- MARAVELIAS, CH. 2020 Επίμετρο. Η επιστροφή της Alice E. Kober στην Ελλάδα. Σε M. FOX, *Στον λαβύρινθο της Γραμμικής Β. Ξεκλειδώνοντας το αίνιγμα ενός αρχαίου κώδικα*, 295-311.
- MARINATOS, S. 1946 Βιβλιοκρισία ΚΤΙΣΤΟΡΟΥΛΟΣ, Κ. Δ. *A contribution to the problem of the Minoan scripts 1945*, *Νέα Εστία* 40.457, 760-762.
- MARINATOS, S. 1951 Some general notes on the Minoan written documents, *Minos* 1, 39-42.
- MARINATOS, S. 1953 Το πρώτον φως εκ των μνημείων της κρητομυκηναϊκής γραφής. Σε Κανίσκιον Φαίδωνι Δ. Κουκουλέ, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 23, 139-149.
- MARINATOS, S. 1956 Zur Entzifferung der mykenischen Schrift, *Minos* 4, 11-21.
- MELENA, J. L. 2014 Mycenaean writing. In *Companion* 3, 1-186.
- ORLANDOS, A. 1980 Έκθεσις του Γενικού Γραμματέως της Εταιρείας περί του έργου αυτής κατά το έτος 1977, *Prakt* 1977, 1-2.
- PALAIMA, T. G. 2003 Archaeology and text: decipherment, translation and interpretation. In J. K. PAPADOPOULOS & R. M. LEVENTHAL (eds), *Theory and Practice in Mediterranean Archaeology: Old World and New World Perspectives*, 45-73.
- PALAIMA, T. G. 2005 The education of Michael Ventris, *BICS* 48, 195-196.
- PALAIMA, T. G. 2010 Linear B. In CLINE, E. H. (ed.), *The Oxford handbook of the Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, 356-372.
- PALAIMA, T. G. 2017 Emmett L. Bennett, Jr., Michael G. F. Ventris, Alice E. Kober, cryptanalysis, decipherment and the Phaestos Disk. In *Aegean Scripts* 2015, 771-788.
- PETRAKOS, V. 1987 *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της (1837-1987)*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 104.

- PLATON, N. 1947 Βιβλιοκρισία ΚΤΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. Δ. *A contribution to the problem of the Minoan scripts 1945*, *Κρητικά Χρονικά* 1, 450-452.
- PLATON, N. 1954 Βιβλιοκρισία: 1) VENTRIS, M. & CHADWICK, J. Evidence for Greek dialect in the Mycenaean archives, *JHS* 73, 1953, 84-103. 2) CHADWICK, J., Greek records in the Minoan script, *Antiquity* 108, 1953, 193 κ.εξ. 3) VENTRIS, M. A Note on decipherment methods, *Antiquity* 108, 1953, 200 κεξ. 4) VENTRIS, M. King Nestor's four-handled cups. Greek inventories in the Minoan script, *Archaeology* 1954, 15-21. 5) BLEGEN, C. W. An inscribed tablet from Pylos, *AE*, 1953, I. Αφιέρωμα εις μνήμην Γ. Π. Οικονόμου, 59-62, *Κρητικά Χρονικά* 8, 143-163.
- POPE, M. 2008 The decipherment of Linear B. In *Companion* 1, 1-23.
- ROBINSON, A. 2004 *Ο άνθρωπος που αποκρυπτογράφησε τη Γραμμική Β. Η ιστορία του Μάικλ Βέντρις*.
- SACCONI, A. (ed.) 1988 *M. Ventris, Work Notes on Minoan language research and other unedited papers*, *Incunabula Graeca* 90.
- VENTRIS, M. 1940 Introducing the Minoan language, *AJA* 44, 494-520.
- VENTRIS, M. 1954 King Nestor's four-handled cups: Greek inventories in the Minoan script, *Archaeology* 7, 15-21.
- VENTRIS, M. 1958 The decipherment of the Mycenaean script. In *Acta Congressus Madvigiani, Proceedings of the 2nd International Congress of Classical Studies, 1954* 1, 69-81.
- VENTRIS, M. & CHADWICK, J. 1953 Evidence for Greek dialect in the Mycenaean archives, *JHS* 73, 84-103.